Pačesová, Jaroslava

Obecné zákonitosti při osvojování jazyka

In: Pačesová, Jaroslava. *Řeč v raném dětství.* 1. vyd. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1979, pp. 127-157

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/121479
Access Date: 18. 02. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

5. OBECNÉ ZÁKONITOSTI PŘI OSVOJOVÁNÍ JAZYKA

5.1 Ekonomie ve vyjadřování
5.1.1 Obecnost dětských slov
5.1.2 Významová mnohoznačnost
5.1.3 Adaptabilita jazykových pojmenování
5.2 Modifikace jako první stupeň osvojování gramatických tvarů
5.2.1 Onomaziologická kategorie deminutivní
5.2.2 Onomaziologická kategorie augmentativní
5.2.3 Onomaziologická kategorie móce
5.3 Konec slova je relevantní jako nositel funkce
5.3.1 Krácení v dětské řeči
5.3.2 Tvoření záporu
5.3.3 Stupňování
5.3.4 Osvojování flektivních tvarů
5.3.4 Vyjadřování slovesného vidu
5.3.5 Osvojování flektivních tvarů
5.4 Univerzalizace v dětském jazykovém systému
5.4.1 Regularizace a generalizace
5.4.2 Rodová kategorizace
5.4.3 Tvoření pravidelného plurálu
5.4.4 Pravidelné skloňování
5.4.6 Pravidelné časování
5.5 Binárnost v jazykovém systému
5.5.1 Substantivum — deminutivum
5.5.2 Substantivum — augmentativum
5.5.3 Tvar singulárový — tvar plurálový
5.5.4 Tvar pozitivní — tvar negativní
5.5.5 Tvar nedokonavý — tvar dokonavý
5.5.6 Tvar nedokonavý — tvar opětovací
5.6 Shrnutí

Motivem této závěrečné kapitoly je pokus o integraci existujících poznatků o jazykovém vývoji u českého dítěte do teoretického rámce.

Srovnávací studium dětské řeči naznačuje, že při osvojování jazykového systému se objevují jisté zákonitosti, které se zdají být univerzální a uplatňují se nejen v jazycích příbuzných jako je čeština, ruština, polština a srbochorvatština, ale i v jazycích svou strukturou značně odlišných od jazyků slovanských jako je např. angličtina, němčina, francouzština apod. V následujících paragrafech se pokusíme vytypovat nej-

závažnější z těchto zákonitostí spolu s principy, jimiž se dítě při osvojování jazyka řídí.

5.1 EKONOMIE VE VYJADŘOVÁNÍ

Maximální ekonomie ve vyjadřování dítěte je nesporně jedním z typických aspektů dětského jazyka a projevuje se v nejrůznějších rovinách.

5.1.1 OBECNOST DĚTSKÝCH SLOV

Velmi závažným znakem ve funkční onomatologii je tendence k obecnosti. Ani vysoce vytříbená slovní zásoba dospělých není s to označit konkrétní jednotliviny, tím méně pak pochopitelně početně citelně omezená slovní zásoba dítěte. Obecnost prvních dětských slov vystupuje zřetelně do popředí a lze ji, podle našeho názoru, právem klasifikovat jako jednu ze zákonitostí při osvojování jazyka. Existuje spousta dokladů toho, že dítě jediným výrazem (interjekcí, substantivem nebo slovesem) vyjádří jak obecný pojem, tak i pojmový odraz jednotlivého subjektu, objektu i činnosti, resp. děje. Jako klasický příklad jsme uvedli (viz § 1.2.2) obecninu *„kvak"*, které představuje pojmenování pro *„kačenku"*, *„ptáka"*, *„dvouhlavého ptáka na minci"*, *„minci samu"*, *„oko medvídka"*, *„vodu"*, *„mléko"* a *„rozlité víno na stole"*. Podobné reakce lze najít v řeči každého dítěte: z českých tu připomeňme alespoň příklady jako *„haf"* pro primární označení všech zvířat, *„táta"* k označení kterékoliv mužské osoby, *„teta"* kterékoliv osoby ženské, *„toto"*, resp. *„něco"* k označení nejrůznějších věcí, jejichž náležitá pojmenování dítě dosud nezná. Analogické příklady existují rovněž u dětí anglických, viz *„lulu"* jako označení pro každý kulatý předmět, *„tý"* pro označení nejrůznějších zvířat, *„ba"* pro označení koupele, vody, mléka, kohoutku u vodovodu,[54] i u dětí francouzských, sr. Grégoirovo *„coco"* pro označení kteréhokoliv ptáka i jeho zpěvu.

Obecnina je ovšem vždy abstrakcí vyššího nebo nižšího stupně. Zatímco vytříbený jazyk má zpravidla prostředky k vyjádření abstrakce všech stupňů, viz *pes — šelma — savec — obratlovec — živočich — bytost — něco*, dětský jazyk znaky pro abstrakce všech stupňů zdaleka nemá, na druhé straně však dítě nejednou použije výrazu abstrahovaného, který ve slovní zásobě dospělých neexistuje, alespoň ne v tom významu, které mu dítě přikládá (sr. doklad *„jezení"*, jímž dítě pojmenuje prakticky kterýkoliv již známý předmět, který je asociativně spjat s aktem jídla a pití, tj. *nádobí, prostírání, příbory, bryndáček, květiny na stůl* apod.).

[54] Sr. H. Francis, 1957, s. 26; A. Aitchison, 1976, s. 105.

5.1.2 VÝZNAMOVÁ MNOHOZNAČNOST

Srovnávací studium sémantického jádra ukazuje, že pojmenování sama o sobě mají v různých jazycích různou obsahovou určitost. V § 2.1 jsme konstatovali, že dětská pojmenování jsou zpravidla méně určitá než jejich ekvivalenty v řeči dospělých; tato skutečnost platí i pro jazyky syntetické, přesto že tyto se — proti jazykům analytickým — vyznačují obsahovou určitostí podstatně vyšší. Vágní obsah dětských slov je, podle našeho názoru, jedním ze závažných ukazatelů toho, že dítě si neosvojuje nový pojem v celém bohatství jeho obsahu najednou, ale naopak, že osvojení pojmu představuje dlouhodobý proces, v němž se zpočátku dostávají do obsahu pojmu nejednou znaky náhodné a souvislosti značně zjednodušené. Významová mnohoznačnost prvních dětských slov umožňuje dítěti použít stejné výrazy v různých situacích, kde dospělý nutně musí sahat k diferenciaci, sr. následující příklady z oblasti onomatologické:

— dítě jediným pojmenováním *„vlásky"* vyjádří tři (i více) mimojazykové skutečnosti, viz *„lidské vlasy"*, *„chlupy" (srst)*, *„hřívu"* (viz § 1.1.3);
— protiklad *„malý"* — *„velký"* zahrnuje v sobě veškeré vlastnosti týkající se rozměru, objemu i času, tj. *„nízký"* — *„vysoký"*, *„tenký"* — *„tlustý"*, *„krátký"* — *„dlouhý"*, *„mladý"* — *„starý"*, (sr. doklady *„malá chaloupka"* (= *nízká*), *„velkej otesánek"* (= *tlustý*), *„malej provázek"* (= *krátký*), *„velkej strom"* (= *vysoký*), *„velkej děda"* (= *starý*), viz § 4.4.1;
— Navíc pak představují adjektiva u dítěte jakýsi přechod od absolutnosti do relativnosti, netýkají se totiž subjektu absolutně, jak je tomu zpravidla v řeči dospělých, nýbrž jen v jeho vztahu k dané situaci, sr. dětský výrok *„Ta pohádka je celá zlá"*, *„už su docela jarní"* apod. (viz § 4.4.1);
— U sloves je to pak neutrálnost vůči negativnosti a pozitivnosti, sr. neutrální význam *„papat"* s negativním *„papat ne"* a pozitivním *„papat ano"* (viz § 4.3.211).
Velmi volná je i hranice mezi subjektivností a objektivností, sr. neutrální význam *„papat"* s negativním *„papat ne"* a pozitivností, resp. transitivností a intransitivností, sr. *„miminko papá"* — *„napapáme miminko"*, *„voda teče"* — *„nateču vodu"*; *„vysednite mně u školky"*, *„lehnu panenku do kočárku"* (viz § 4.3.241 a § 4.3.242). K těmto dokladům sr. i počínání dítěte anglického *„I falled it down"* (= *já jsem to spadnul*) atp. viz Gazden, 1973, s. 227, 236.[55] Snahu o maximální ekonomii lze pak spatřovat i v rovině gramatické stavby, viz využití jediné koncovky (analogické podle nejproduktivnějších vzorů) při tvoření plurálu bez ohledu na rod, životnost, vzor, jediné koncovky, resp. sufixu k vyjádření dokonavosti, při tvoření deminutiv resp. augmentativ atp. O těchto otázkách pojednáme v § 5.4, viz Univerzalizace v dětském jazykovém systému.

5.1.3. ADAPTABILITA JAZYKOVÝCH POJMENOVÁNÍ

Značná adaptabilita slovního základu i nejrůznějších afixů je dalším aspektem, který dítěti umožňuje vysokou ekonomii ve vyjadřování: k tomu, aby dosáhlo požadovaného tvaru, použije dítě prakticky kterýkoliv slovní základ, k němuž pohotově připojí sufix, většinou analogický podle produktivních vzorů, který v daném okamžiku nabývá určitou funkci. Poměrně volné spojení odvozovacích afixů se slovním základem je pak dalším typickým rysem dětského jazyka. Spontánní aplikace sufixů a infixů (a totéž platí o prefixech na vyšším stupni mluvního vývoje) k nejrůznějším slovním základům na straně jedné a jejich vypouštění na straně druhé ukazuje, že afixy u českých dětí nejsou tak pevně spojeny se slovním základem, jako je tomu v jazyku dospělých.[56] Důsledkem tohoto jevu je fakt, že dětská slovní zásoba obsahuje četná pojmenování, která v běžné slovní zásobě neexistují. Mnohý alogický tvar v řeči dítěte vděčí za svůj původ tomu, že dítě

- připojí sufix, případně vsouvá infix k vyjádření jisté funkce oproti úzu dospělých, který k vyjádření stejné funkce využívá prostředků jiných (sr. např. dětské vyjádření dokonavosti jako *„spinknout“* vedle náležitého *„vyspinkat“*;
- pomocí analogických sufixů derivuje slovesa od substantiv, viz *„kabátek“* — *„vokabátkovat“*, *„rukavičky“* — *„vorukavičkovat“*, případně adjektiva z původních substantiv, viz *„řepa“* — *„řepová pohádka“*;
- vytváří výrazy deminutivní, augmentativní i afektivní z pojmenování běžných a naopak tvary nezdrobnělé z deminutiv skutečných i domnělých, viz *„světeček“*, *„obříček“*; *„pesan“*, *„důmák“* (= velký dům); *„medula“*, *„sněhula“*, *„taťulda“*, *„mamulda“*,[57] *„sluno“*, *„ponoha“* atp. (podrobněji sr. § 5.2);
- na podkladě principu pak, že každý singulár má svůj plurál a vice versa, že každý pozitivní tvar má svůj korelát v tvaru negativním, že každý nedokonavý tvar má dokonavý protějšek vytváří dítě neexistující tvary jako *„koksy“*, *„teplák“*, *„mocnej“*, *„utíknout“* atp. (podrobněji pojednáme o těchto případech v § 5.5, viz Binárnost v jazykovém systému).

---

[55] Tento anglický doklad ukazuje, že přestože angličtina jako jazyk analytický má ve srovnání s češtinou hranice mezi jednotlivými kategoriemi daleko volnější, viz *„The bridge is burning“* — *„He burned all the bridges behind him“* (kde čeština musí nutně použít výrazy dva, sr. *most hoří* — *spálil za sebou všechny mosty*), anglické dítě jde ještě dále.

[56] I touto svou charakteristikou se dětský jazyk jeví jako bližší jazykům typu analytického, podobně jako jsme konstatovali v souvislosti s menší určitostí sémantického jádra oproti jazyku dospělých.

[57] Doklady na podobná tvoření existují i u dětí jiných národností, sr. mj. polské *„tatunia“ (= tata)*, *„mamunia“ (= mama)*, *„jabluszka“ (= jablko)*, které zaznamenala G. Shugarová (1971) a cituje D. I. Slobin (1973, 192, 193).

Všechny tyto a mnoho dalších příkladů, které jsme uvedli na různých místech naší studie, vykazují nespornou úspornost v dětském jazykovém systému a v nejednom případě i nastiňují principy, jimiž se dítě při osvojování jazyka řídí.

5.2 MODIFIKACE JAKO PRVNÍ STUPEŇ OSVOJOVÁNÍ GRAMATICKÝCH TVARŮ

V souvislosti s tím, že obsahová určitost je — ve srovnání s obsahovou určitostí v řeči dospělých — u dítěte volnější, lze podle našeho názoru vysvětlit dětskou snahu sémantické jádro postupem doby různým způsobem zpřesňovat. Rozbor slovní zásoby přináší přesvědčivá svědectví o tom, že dítě dávno před tím, než pochopí úlohu změny tvaru jako gramatický zákon, chápe bezpečně fakt, že slova mohou být obměňována za tím účelem, aby bylo dosaženo požadované kvalifikace, její změny nebo emocionální reakce na jistý jev. Experimentuje s reduplikací slabik, vkládá nejrůznější infixy, přidává sufixy a koncovky a se stejnou pohotovostí je naopak vypouští, stejně jako na vyšším stupni mluvního vývoje připojuje a odpojuje předpony. Jinými slovy, přidává charakterizující znak, pomocí něhož základní pojem blíže a přesněji určuje. Slova obecného charakteru ztrácejí svou mnohoznačnost, sémantické jádro se ohraničuje. Dítě je nuceno zařazovat do své slovní zásoby nová pojmenování pro jednotliviny, které na nižším stupni mluvního vývoje nepotřebovalo. Růst slovníku a redukce sémantických komplexů jsou dvě stránky jediného procesu. Obě dvě představují postupné osvojování standardního modelu. V nejnižším vývojovém stadiu dítě vystačí s několika málo výrazy k vyjádření celých situací. Posléze si uvědomí nutnost diferenciace a osvojuje si nové výrazy, které tuto diferenciaci umožní. Z řeči dospělých si vypůjčuje to, co v daném okamžiku potřebuje pro svoje vyjadřování a co se hodí do jeho systému. Mnohé doklady ukazují, že tu jde o přímočaré dotváření v rámci systému, bez znalosti platné normy. Z běžných modifikačních onomaziologických kategorií se v dětské řeči uplatňují především kategorie deminutivní a onomaziologická kategorie augmentativní. Poměrně vzácná je u dětí kategorie móce a s ní související kategorie mláďat. Vůbec pak chybí kategorie hromadnosti.[58]

[58] V § 4.2.21 jsme konstatovali, že, pokud se číselných aspektů týká, dítě vystačí poměrně velmi dlouho, s vyjadřováním rozdílu individuálnost — plurálnost. Tvary, vyjadřující hromadnost zřejmě jako kategorii málo produktivní — nahrazuje analogickým plurálem, sr. *„kamení“* = *„kameny“*, *„uhlí“* = *„uhly“*, *„listí“* = *„listy“* apod.

Nejvyšší frekvenci mají v dětském jazyce deminutiva, tvořená pomocí sufixů sekundárních. Z nich nejčastější jsou *-eček, -íček, -ínek* pro maskulina, sr. *„chlapeček“, „psejček“, „tatínek“; -ečka, -ička, -inka* pro feminina, sr. *„knížečka“, „rybička“, „bábinka“; -íčko, -ínko, -inko,* pro neutra, sr. *„sluníčko“, „bebínko“, „autínko“, „mimínko“;* Nechybí však ani deminutiva se sufixy primárními, viz *-ek, -ka, -ko,* sr. *„pejsek“, „knížka“, „slunko“* a zdaleka ne výjimečné jsou deminutiva terciální, viz *„pejsulíneček“, „maminečka“, „miminečko“* apod.

Pomocí reduplikace slabik i rozdílných sufixů dosahuje dítě — v daleko vyšší míře než dospělý — tvary synonymní; připojováním nejrůznějších afixů k témuž základovému slovu vytváří jednak deminutiva téhož stupně, jednak stupně dvojího i trojího (viz § 5.2.11), která dětskou slovní zásobu na straně jedné podstatně obohacují, na straně druhé jí pak dodávají emocionální charakter.

Na rozdíl od řeči dospělých, kde deminutivní znak je především kvantitativní a předmět zůstává zpravidla v oblasti jazyka nociálního, viz *„stůl“ — „stolek“, „strom“ — „stromek“, „hůl“ — „hůlka“, „díra“ — „dírka“, „koule“ — „kulička“, „kolo“ — „kolečko“,* u dítěte podle našeho názoru převládá hodnotící znak kvalitativní, sr. doklady jako

„chlebíček“, „rohlíček“, „kašička“, „dobrotinka“, „masíčko“, „mlíčko“, „kafíčko“, „pochutnáníčko“ apod.,

kde rozměr evidentně není dominující vlastnost, případně kvalitativní i kvantitativní znak jako znak společný; tak deminutiva jako

„chlapeček“, „pejsánek“, „kočička“, „holčička“, „děťátko“, „autíčko“, „panenka“, „medvídek“ apod.

nevyjadřují jen bytost, případně věc malou, ale zároveň milou, hezkou, hodnou, přítulnou, která nekouše, neškrábe, jinými slovy, k níž dítě vyjadřuje současně svůj kladný citový vztah.

Závěrem lze tedy konstatovat, že všechna deminutiva mají u dítěte znak emocionální, a to zásadně meliorativní, sr. *„pokojíček“* = pokoj malý, útulný, uklizený, s pěkným nábytkem, hračkami, sr. doklad:

„Mám hezounkej, teplounkej pokojíček, s postýlkou, stoleckem a židličkama a v poličce jsou móc krásný hračky.“

Gradace emocionálnosti je pak patrná v následujícím dokladu:

„Kde je moje autíčko, to moje malinký, krásňoučký, novounký, červeňoučký autínečko“, kde dítě stupňuje prostřednictvím přidávání slov s vesměs kladným sémantickým jádrem, navíc pak vybavených meliorativními infixy.

Znak pejorativní lze přiznat nanejvýš výrazu *„dědek“,* nikoliv však zcela důsledně, sr. doklady

„dědek škaredá“, „zlej, špinavej, fousatej dědek“,

kde je pejorativní znak jasný oproti dokladům, kde se totéž pojmenování objevuje jako rovnocenný stylistický partner výrazů běžných, sr. reprodukci pohádky o řepě:

„Zasadil dědek řepu. A pak ten dědek řepu zalejvá a zalejvá, a když už vyroste a je veliká, chce ju vytáhnout a nemůže, je malej. A pak vytahuje řepu dědek a bába a chlapeček a holčička a pejsek a kočička a taky myšička a všecky ju vytahujou a pořád vytahovávají a už je venku.“

Výrazy, v nichž deminutivní znak má jasně depriciativní charakter, viz příklady jako *„spisovatýlek“*, *„doktůrek“*, *„pisálek“* v dětském jazyku zastoupeny nejsou. Už tato skutečnost signalizuje, že sémantické jádro deminutiv je u dítěte nerozlučně spjato s vlastnostmi pozitivními.

5.2.11 Deminutivizace jako prostředek stupňování

Typickou složkou dětské slovní zásoby jsou substantiva, v nichž jsou vlastnosti odstíněny co do intenzity, sr. postupnou deminutivizaci jako:

„pana“ — *„panenka“* — *„panenenka“* — *„panulinenečka“*;

„pes“ — *„pejsek“* — *„pejsáneček“* — *„pejsulíneček“* apod.,

v nichž dítě pomocí nejrůznějších infixů, sufixů, koncovek i jejich reduplikací dosahuje vyššího stupně emocionálnosti spolu se zmenšováním rozměru.

K podobnému jevu dochází i u jiných slovních druhů, sr. *„malej“* — *„malinkej“* — *„malinenkej“* — *„maluninenkej“*, kde infix spolu se sufixem plní v podstatě stejnou funkci jako u substantiva u jmen přídavných, viz snižuje kvantitu a stupňuje meliorativní znak emocionálnosti.

U příslovcí pak deminutivní tvar vyjadřuje kromě emocionálnosti i postupné krácení doby, viz *„brzo“* — *„brzičko“* — *„brzulinko“* — *„brzulinečko“*; *„hned“* — *„hnedlinko“* — *„hnedlinečko“* apod.

U sloves zpravidla představuje tvar s infixem deminutivní korelát, silně emocionální, vyjadřující děj, resp. činnost vztahující se na malou (a milou) bytost, a vyskytující se jak u slov typicky dětských tak u výrazů běžné slovní zásoby, viz *„hajinkat“*, *„papinkat“*, *„bucinkat“*, *„hačinkat“*, *„pofoukinkat“*, *„šlapkat“*, *„dupkat“*, *„hopkat“*. Ilustrují to doklady jako: *„Miminko pláče, má bebínko, musíme pofoukinkat“*; *„Malinkej zajíček dupinká dupky dupky, velkej zajíc dupá dupy dup“*; *„Žabička hopká pomalinku, má malinký nožičky“* apod.

Prodloužení děje pak vyjadřují infixy ve slovesných tvarech jako *„štěkovávat“*, *„vyplivovávat“*, *„vytahovávat“*, sr. doklady: *„To psisko škaredý štěká a štěková a furt štěkovává“*; *„A ten drak pořád vyplivovává*

a vyplivovává voheň"; „A ten Dlouhej se vytahoval a vytahoval a furt vytahovával, až byl móc velikanánskej a viděl dalekanánsko" apod.

Stejnou funkci mají i infixy v interjekcích, sr. tvary jako: *„cink"* — *„cilink"* — *„cililililink; „kokodák"* — *„kokokokodák"*,[59] *„bum"* — *„bumbum"* — *„bumtaratabumbumbum"* apod.

5.2.2 ONOMAZIOLOGICKÁ KATEGORIE AUGMENTATIVNÍ

Kategorie augmentativnosti je sice protipólem deminutivnosti, má však v rámci slova nepoměrně menší uplatnění jak v řeči dospělých tak v řeči dětí. Jedním z důvodů vysvětlení nižší frekvence augmentativ u dětí je, podle našeho názoru, následující: augmentativa, na rozdíl od deminutiv, postrádají vysoký stupeň gramatikalizace, který je pro deminutiva (a dětský jazyk vůbec) příznačný, jinými slovy, neuplatňuje se u nich unifikace sufixů a hromadnost tvoření.

Zatímco u deminutiv je unifikace sufixů s příznakem *-k-* (sr. *-ek, -ík, -ka, -ko)* téměř stoprocentní,[60] u augmentativ je možná poměrně vysoká variace sufixů (sr. *-ák, -an, -ec, -isko, -iště, -och, -ouch, -oš, -as, -oun, -our, -da, -anda, -inda, -izna, -ajzna apod.).* U dítěte, zcela podle očekávání, převládají augmentativa tvořená sufixem *-ák* (v souladu s faktem, že tato jsou ve slovní zásobě dospělých nejvíce uplatňována co do frekvence, slovotvorných vztahů i různorodosti využití).[61]

Pokud se hromadnosti týče, lze konstatovat, že u augmentativ je podstatně nižší než u deminutiv: zdaleka ne každé substantivum má svůj protiklad v augmentativu, navíc pak nejde o trvalé obohacení slovní zásoby, protože většinu augmentativních výrazů tvoří dítě ad hoc v situaci, kdy chce dosáhnout maximální stupeň emocionálnosti (konkrétně pejorativnosti).[62]

Neméně zajímavým rysem kategorie augmentativnosti je, že se u ní — na rozdíl od kategorie deminutivní — neuplatňuje zásada o zachování rodu u slova základového a odvozeného. Absolutní většina odvozených augmentativ je rodu mužského,[63] bez ohledu na to, jakému rodu je slovo základové, sr. dětské augmentativní tvary jako *„pesan"; „věžáč"* (= věž), *„auťák"* apod.

Dalším rozdílem oproti deminutivům je skutečnost, že augmentativa nemají ani v řeči dospělých — a tím méně u dětí — čistě kvantitativní charakter a v kontaminaci kvantitativně-kvalitativní vlastnosti evidentně převládá prvek kvalitativní; lze tedy mluvit téměř bezvýhradně o pří-

[59] Sr. v této souvislosti zajímavou reakci dítěte v okamžiku, kdy zaslechlo z řeči otce, že fotografuje aparátem značky „Kodak"; *„Z toho aparátku vyletí slepička, co málo kokodáká"* (kde zřejmě silně zapůsobila asociace s rčením, které dítě slyší při fotografování: *„Pozor, vyletí ptáček").*

znaku augmentativně expresívním, sr. doklady jako *„pes“ — „psisko“ — „pesan“ — „pesanáč“ — „pesanisko“*, jejichž kontextové použití svědčí o tom, že jde o zvíře nejen nepřirozeně veliké, ale především zlé, škaredé, kousavé, špinavé apod.

Nocionálně kvantitativní charakter vyjádří dítě — v souladu s běžným územ — spojením slov, nikoliv slovotvorně, sr. doklady jako *„velikej dům“, „vysokej strom“, „škaredá baba“, „zlý zvíře“* apod. K jisté redundanci pak dochází ve slovních spojeních jako *„velikanánskej důmák“, „škareďáckej pesanáč“*.

Čistě kvalitativní charakter, silně pejorativní, mají pak výrazy typu deadjektiválií, sr. *„škaredáč“, „zláč“, „řváč“, „špinaváč“* apod.

Jakousi analogii tohoto aspektu v řeči českého dítěte lze spatřovat u amerických badatelů Wernera a Kaplana. V monografii, zvané „Symbol Formation“ 1963, 155), konstatují, že v nejedné pedolingvistické práci lze nalézt doklady na to, že dítě experimentuje se slovními tvary, přidává různé slabiky, sufixy apod., a tímto způsobem se snaží vyjádřit změnu v kvalitě dříve než zvládne gramatické prostředky, tyto změny určující. Konkrétní doklady na využívání neobvyklých sufixů, zejména deminutivních a afektivních uvádí G. Shugarová (1971) u dětí polských. A jistě není bez zajímavosti uvést na tomto místě konstatování Gvozdevovo: jako první ze slovotvorných prostředků používá dvouaž tříleté dítě celou škálu deminutivních a afektivních sufixů. K nim pak přistupují sufixy augmentativní, jejichž význam je vesměs pejorativní. Ve věku tří let se začínají objevovat i sufixy konatelské, nejrůznějším způsobem tvořená deminutiva (a v menší míře i augmentativa) zůstávají však základní a trvalou složkou dětské slovní zásoby předškolního věku.[64] Podobně jako Gvozdev, také Bogojavlenskij[65] konstatuje dětskou vynalézavost v připojování neobvyklých sufixů, navíc pak nezřídka i ke slovním základům, které v tomto směru nejsou využívány v řeči dospělých. Jedná se zejména o tvoření deminutiv a augmentativ.

---

[60] Sr. tu fakt, že u dítěte zcela chybí sufixy s příznakem -c- (jako *-ec, -ice, -ce*), které, ač okrajově — se ve slovní zásobě dospělých vyskytují. K této otázce sr. M. Dokulil (1962, s. 46nn.) a L. Doležal (1962, díl 2, s. 494).

[61] Jako průvodní příznak se sufix *-ák* objevuje i u jiných slovotvorných kategorií, viz např. jména konatelská, jména prostředků, jména příslušníků apod. Ve většině případů jde ovšem o mechanické krácení slovních spojení, viz *„kovák“, „průmyslovák“, „řidičák“, „techničák“* apod.

[62] K této otázce sr. J. Zima (1962, s. 14).

[63] Výjimečná jsou pak augmentativa rodu středního, sr. *„psisko“, „chlapisko“*; ojediněle byl zaznamenán tvar rodu ženského, viz *„babizna“, „barabizna“*.

[64] Sr. tabulky, které uvádí Elkonin ve studii *„General Course of Development in the Child of the Grammatical Structure of the Russian Language“* (according to Gvozdev), otištěnu ve Ferguson/Slobin, 1973, s. 565nn.

[65] Sr. anglický překlad jeho studie *„The Acquisition of Russian Inflection“*, Ferguson/Slobin ed., 1973, s. 261—271.

Stejně jako u sufixů, také pokud se týká osvojování koncovek existuje na určitém stupni mluvního vývoje období hravých modifikací, kdy dítě používá nejrůznějších variací koncovek, aniž ovládá pravidla jejich náležitého využití. Řečeno jinými slovy, téměř všechny děti procházejí stadiem, které je charakterizováno gramatickými tvary, jež nemají ekvivalenty v řeči dospělých a jejichž strukturu lze vysvětlit jen jako výsledek hravé i tvořivé modifikace se slyšenými mluvními vzory. Toto stadium zákonitě předchází před obdobím, kdy dítě zvládne náležité flektivní tvary; jeho trvání, stejně jako množství variant, které dítě vytváří, se různí. Děti verbální, které se vyznačují nápadnou chutí mluvit co nejvíce, uplatňují svůj vlastní tvůrčí přístup k daným předlohám, experimentují s nimi a vytvářejí tak nejrůznější gramatické neologismy – pochopitelně na úkor „správnosti" dané gramatické struktury. Naproti tomu děti ve svém vyjadřování rezervovanější se neznámým nebo málo známým tvarům vyhýbají, používají ve svých mluvních projevech méně variant, dávají přednost tvarům nesklonným, s předkládanými slovy zpravidla neexperimentují. Ve srovnání s gramatickou stavbou spisovného jazyka jsou projevy těchto dětí „správnější" v tom smyslu, že neobsahují slova, která se vymykají běžnému úzu.

Většina gramatických neologismů v dětské řeči má svůj původ v použití nenáležitých flektivních koncovek, nedodržování pravidel o změnách kmenové souhlásky nebo samohlásky, o elizi samohlásky, v ignorování gramatické shody ap. O dětských neologismech pojednáme souborně v závěrech naší studie. Na tomto místě uvedeme pouze několik dokladů z oblasti flexe, viz

„králíčeki" (= náležité *„králíčci"*), *„pesi"* (= náležité *„psi"*), *„lefi"* (= náležité *„lvi"*), *„jablíčkovi"* (= náležité *„jablíčku"*), *„očičky"* (= náležité *„očička"*), *„ušičky"* (= náležité *„ouška"*), *„malá Honzíček"* (= malý), *„Jiříček papala"* (= papal).

Podobná pozorování mají pedolingvisté, kteří sledují gramatický vývoj u dětí jiných národností. Zajímavé jsou doklady z řeči dětí osvojujících si jazyk slovanský, kde je flexe zpravidla velmi bohatá, sr. např. práce A. N. Gvozdeva (1949), K. Čukovského (1955), M. I. Popovové (1973), A. G. Zacharovové (1973), D. N. Bogojavlenského (1973), D. B. El'konina (1973) popisující gramatický vývoj u dětí *ruských*, L. Kaczmarka (1953), P. Smoczynského (1955), S. Brestiern-Pfanhauserové (1930), M. Zarebinové (1965), M. Przetacznikowowé (1968), Ch. Klekotowové (1972), L. Geppertowové (1968), S. Szumana (1968) a G. Shugarové (1973), popisující gramatický vývoj u dětí *polských*, M. Pavloviče (1920), M. Mikešové a P. Vlahovičové (1966) u dětí *srbochorvatských*, I. A. Georgova (1908) a M. Kospartové u dětí *bulharských*.

Ne bezvýznamnou roli hraje flexe v jazycích *baltských*, jak uka-

zuje při popisu ontogeneze gramatického systému *lotyšských* dětí V. Ruķe Draviņová (1973), případně i v jazycích jiných, sr. např. *maďarsko-srbochorvatský* výzkum dětské řeči v pracích L. Deszöa (1970), K. Meggyesové (1971) a společných publikacích Vlahovičové, Mikešové a Deszöa (1972 a, 1972 b).

S koncovkami však experimentují i děti mluvící *anglicky*. Četné neologismy, jako v řeči dospělých neexistují plurál *„sheeps"* (kde je koncovka *-s* analogická podle slov s plurálem pravidelným), 1. osoba singuláru *„I speaks"* (kde je koncovka *-s* analogická podle osoby třetí singuláru), aplikace koncovky *-ed* u sloves nepravidelných (sr. dětské *„I comed"*, *„he speaked"*, *„I waked up"* místo náležitého *„I came"*, *„he spoke"*, *„I woke up"*) a konečně vazby adjektivum + substantivum, kde dítě připojuje plurálové *-s* nenáležitě i k adjektivu, viz *„greens peas"* (= *green peas*), *„streets lights"* (= *street lights*) apod.[66]

5.2.3 ONOMAZIOLOGICKÁ KATEGORIE MÓCE

je u dětí předškolního věku poměrně vzácná. Je to, podle našeho názoru dáno tím, že dítě zpravidla vystačí s pojmem, který je vůči rodu bezpříznakový, sr. *„pes"* jako označení pro psa i fenu, *„vlk"* pro označení *vlka* i *vlčice*, *„slon"* pro označení *slona* i *slonice* atp.

Jen tehdy, liší-li se příslušníci rodu vnějškovými znaky, dítě používá tvarů přechýlených, sr. *„srna"* — *„srnec"*, *„lev"* — *„lvica"*, *„krocan"* — *„krůta"*, *„páv"* — *„pávica"* apod.

Existují-li pak v běžné slovní zásobě výrazy samostatné, používá je zpravidla i dítě, sr. *„kohout"* — *„slepica"*, *„bejk"* — *„kráva"*, *„jelen"* — *„laň"* (resp. *„laňa"*) apod. V některých případech pak přechýlený tvar představuje zvíře personifikované, sr. *„Kačer Donald"*, *„Kocour Mikeš"*, *„Král Myšák"* (podrobněji viz § 2.1.2).

Poměrně častá je na druhé straně onomaziologická kategorie mláďat, záležející v tom, že pojem živé bytosti dostává doplňující znak nedospělosti, nezralosti. Valná většina pojmenování mláďat má u českého dítěte tvar deminutivní, který prozrazuje vliv produktivního výrazu *„děťátko"*, sr.

„kuřátko", *„kozátko"* (= náležité *„kůzle"*), *„levátko"* (= náležité *„lvíče"*), *„pejsátko"* (= náležité *„štěně"*) apod.

I v této kategorii tedy dítě uplatňuje pravidelnost ve tvoření, jinými slovy, zachovává jednotnou koncovku a nemění kmen, přičemž všechna mláďata jsou rodu středního; jednotná koncovka pak zůstává zpravidla zachována, i když dítě již používá kmene náležitého, sr.

---

[66] K otázkám gramatického vývoje u anglicky mluvících dětí sr. mj. D. I. Slobin (1973, 175), G. B. Gazdenová (1973, 226), dále společné publikace R. Browna, C. Gazdenové a U. Bellugiové (1973, 295 nn.) a W. R. Millera a S. Ervinové-Trippové (1973, 355).

„lvíčátko", *„kůzlátko"*, *„štěňátko"*, *„koťátko"*, *„housátko"*, *„kačátko"*, *„ptáčátko"*, *„slůňátko"* apod.

Dětskou pohotovost při pojmenovávání mláďat konstatuje mj. A. N. Gvozdev,[67] sr. příklady jako:

„medved" — *„mišulčik"*, *„lev"* — *„livunčik"*, *„vlk"* — *„mišulčik"*, *„slon"* — *„sloniška"*, *„lošaď"* — *„žerebrenoček"*, *„sviňa"* — *„porosenoček"*, *„sabaka"* — *„sabaška"*, *„zebra"* — *„izerberčik"*, *„lisa"* — *„lisinčik"*, *„žuk"* — *„komar"*, *„mucha"* — *„mucha"*.

Vybrané doklady ukazují, že dítě pojmenovává kategorii mláďat prostřednictvím nejrůznějších sufixů deminutivních a nerespektuje přitom ani rod, ani kmen; nezřídka si pak vypomáhá pojmenováním zcela odlišným, představuje-li toto zvířátko malé (viz *„žuk"* — *„komar"*), které mu v dané situaci poslouží jako protiklad ke zvířeti většímu. Vyloučena nejsou ani tvoření synonymní (sr. *„mišulčik"* označuje jednak mládě *„medvěda"*, jednak mládě *„vlka"*). U zvířat malých pak zřejmě potřebu zdrobněliny nepotřebuje, viz shodné tvary *„mucha"* — *„mucha"*.

5.3 KONEC SLOVA JE PRO DÍTĚ RELEVANTNÍ JAKO NOSITEL FUNKCE

Četné doklady, ilustrující tuto skutečnost v řeči dětí nejrůznějších národností, lze najít snad v každé pedolingvistické práci, která tomuto aspektu věnuje pozornost. V naší studii se pokusíme o dokumentaci na základě rozboru slovní zásoby českého dítěte.

5.3.1 KRÁCENÍ SLOV V DĚTSKÉ ŘEČI

Jedním ze závažných důkazů relevance konce slova v raných stadiích mluvního vývoje je tzv. krácení. Příklady jako *„busek"* (= *autobusek*), *„veška"* (= *ovečka*), *„kojáda"* (= *čokoláda*), *„níško"* (= *sluníčko*), *„běžka"* (= *koloběžka*), *„kolka"* (= *tříkolka*), *„kádat"* (= *vykládat*), *„fonovat"* (= *telefonovat*) atp. jasně prokazují, že české děti — stejně jako děti jiných národností — zachovávají při této fonetické změně konec slova, zatímco náslovné slabiky vypouštějí. S ukázkami tohoto typu se setkáváme ve slovní zásobě kteréhokoliv dítěte. Poukázali jsme na to v § 3.6.1, kde současně citujeme literaturu, která tento fakt dokumentuje, případně se pokouší vysvětlit jeho podstatu.

Konec slova je však evidentně rozhodující i na vyšším stupni mluv-

[67] Sr. *„General Course of Development in the Child of the Grammatical Structure of the Russian Language"* (According to A. N. Gvozdev), excerpováno ze studie D. B. Elkonina, *„Razvitie reči, v doškolnom vozraste"*, Akademia Pedagogičeskich Nauk RSFSR 1958, s. 34—61.

ního vývoje, tj. v období intelektualizace řeči. I tady dítě, nepochybně vědomě, zaměřuje svou pozornost na konec slova, resp. mluvního taktu a postpozice, sufixy (případně v kombinaci s infixy) a v neposlední řadě pak i koncovky se pro něj stávají nositeli funkce. Jejich aplikací dosahuje změny jak kvantitativní, tak kvalitativní. Uvedeme několik dokladů.

5.3.2 TVOŘENÍ ZÁPORU

Způsob, jímž dítě tvoří zápor, je dalším výmluvným příkladem, kdy primárnost konce slova, resp. mluvního taktu, vystupuje jasně do popředí. Jako první se objevuje zpravidla vazba postpozitivní, viz doklady jako

„papat ne", *„hajat ne"*, *„do hajan pudeme ne"*, *„bacat ne"* apod. Již tyto namátkově vybrané příklady ukazují, že tento způsob tvoření je zpravidla spjat se slovy typicky dětskými. Se slovesy, která vystupují do slovní zásoby dítěte nově, se sice objevují i tvary náležité, viz *„nepudeme"*, *„nevypiju"*, *„nemáme"*, vazby postpozitivní však dítě používá i nadále — zřejmě za účelem zvýšení emocionálnosti, sr.

„nescu ne a ne!" *„Nescu nic!"* *„Nescu ani kousíneček, ani kapinečku, ani drobilínek, ani ň, ani ničko"* atd.

Všechny tyto a nejrůznější další výrazy dítě zřejmě cítí a používá jako zesilující součást záporu (předpona **ne-** mu evidentně k vyjádření záporu jako expresívní nepostačuje). Jako analogie se tu nabízí srovnání s historickým vývojem negace ve francouzštině, viz původní *„ne"* + *různé negativní částice* jako *„pas"*, *„point"*, *„goutte"*, *„mie"*, tedy vesměs výrazy označující nepatrné věci nebo nepatrné množství či míru. První dva z těchto výrazů se staly běžně užívanou složkou dnešního způsobu vyjadřování negace a jistě není bez zajímavosti připomenout v této souvislosti tvrzení Grégoirovo, že francouzské děti si z rozděleného páru *„ne ... „pas"* osvojí jako první složku postpozitivní, tj. *„pas"*, zatímco prepozici *„ne"* po jistý časový úsek ignorují.[68]

5.3.3 STUPŇOVÁNÍ

Primárnost konce slova lze dokumentovat i na vývoji stupňování. Jako předzvěst osvojení této mluvnické kategorie lze považovat vyjádření různého stupně vlastnosti pomocí infixů a sufixů, a to především u interjekcí a substantiv, v menší míře pak i u sloves a adverbií, k němuž dochází v době, kdy dítě funkci adjektiva jako slovního druhu dosud neovládá a základní vlastnosti, tj. malost (s níž jsou zpra-

[68] Sr. *Studies in Child Language Development*, ed. Ferguson/Slobin, 1973, s. 192.

vidla spjaty i další vlastnosti pozitivní) a velikost (která naopak nejednou zahrnuje pejorativnost), vyjádří přímo v příslušném slově, sr.

„tú" — „túťú", „trádá" — „trádytydá", „bum" — „bumybumybum" „bumtaratabum bum bum" (kde se stupňuje délka trvání onomatopoického zvuku, dále doklady jako

„pes" — „pesan" — „pesanáč"; „pejsek" — „pejsánek" — „pejsulinečeк" (kde dítě pomocí sufixů a infixů vyjádří stupňování vzestupné — spolu s růstem vlastnosti negativní — i sestupné — spolu s vyjádřením vyššího stupně emocionálnosti).

Podobně si dítě počíná i se slovesem, viz *„šlapat" — „šlapkat" — „šlapinkat", „hopsat" — „hopkat", „hopkinkat"*, v neposlední řadě pak i s příslovcem, sr. *„ticho" — „tichučko" — „tichulinečko", „hned" — „hnedlinko" — „hnedlinečko"* (kdy druhý a další výraz evidentně spojuje s vyšším stupněm malosti, něžnosti, tichosti, krátkosti apod.

Stejného způsobu, tj. vkládání infixů, používá dítě i u adjektiv, která postupně do jeho slovní zásoby vstupují, sr.

„velikej" — „velikánskej" — „velikananánskej", „malej" — „malinkej" — „malinenkej" — „maluninenenkej", nikoliv tedy tradičního způsobu tvoření komparativu a superlativu, viz *„velký" — „větší" — „největší"* (podrobněji viz § 4.4.24).

5.3.4 VYJADŘOVÁNÍ SLOVESNÉHO VIDU

Přesvědčivým dokladem relevance konce slova je dětský přístup k existenci slovesných vidů. Rozbor slovní zásoby prokazuje, že dítě je si vědomo vidových rozdílů a snaží se, v souladu s běžným územ, použít v dané situaci náležitý tvar. V počátečních stadiích mluvního vývoje však nepoužívá k vyjádření vidových rozdílů prefixů, jak je tomu v řeči dospělých, ale nejrůznějších infixů a sufixů. Jako ukázky uvedeme alespoň:

„Ještě písáme, počkej, musíme to píšnout"; „Ještě si zpívneme a jdeme domů"; „Až Evička bude spinknutá, půjdeme na procházku" apod. které svědčí o existujících dvojicích *„písat" — „píšnout", „zpívat" — „zpívnout", „spinkat" — „spinknout"*. A není jistě bez zajímavosti tu podotknout, že dítě svého „dokonavého" infixu i tehdy, převezme-li z řeči dospělých již tvar dokonavý, tedy s předponou, sr. *„vyspinknout", „vysypnout", „dopíšnout"* apod. Výroky jako

„Deme spinkat, rychle spinkneme, už se spinknuli, už se načisto vyspinknuli" nebo *„Sypáme ptáčkům, drobečky sypneme do krmítka, všecko vysypneme naráz"* ukazují, že nositelem funkce dokonavosti zůstává i nadále sufix (v kombinaci s infixem) — tedy opět konec slova, zatímco prefix vyjadřuje jen jakési vystupňování děje.

Důkazem toho, že dítě v tomto stadiu mluvního vývoje nepřipisuje náležitou funkci předponě, je i jeho tvoření tvarů nedokona-

v ý c h : n e v y p o u š t í totiž — na rozdíl od běžného úzu — v tomto případě p r e f i x, ale naopak, p ř i d á v á i n f i x, sr. doklady jako

„Budeme se zvážit, zvážíváme se každý pondělí"; „Musím nabít panenku, neposlouchá, vidíš, jak ju nabívám",

jinými slovy, dítě nepoužívá opozic jako *„vážit"* — *„zvážit"*, *„bít"* — *„nabít"*. (Podrobněji viz § 4.3.23).

5.3.5 OSVOJOVÁNÍ FLEKTIVNÍCH TVARŮ

O s v o j o v á n í f l e x e je posledním příkladem, na němž chceme osvětlit p r i m á r n o s t k o n c e s l o v a jako nositele funkce. Z mnoha existujících dokladů na tomto úseku jsme vybrali v ý v o j l o k a t i v n í c h v a z e b. Čeština je, jak obecně známo, vyjadřuje prostřednictvím příslušné předložky a příslušné pádové koncovky. Dítě nicméně, alespoň v počátečních fázích gramatického vývoje, toto pravidlo nerespektuje a jak směr, tak i místo vyjádří p r o s t o u j u x t a p o z i c í d v o u s u b s t a n t i v ve tvaru nominativním, sr. doklady

„panenka" — *„postýlka"*, *„rybička"* — *„moře"*, *„děti"* —*„jesličky"*, *„stoleček"* — *„domeček"*;

V dalším vývojovém stupni pak dochází k osvojení příslušných p á d o v ý c h k o n c o v e k, tj. genitivní k vyjádření směru a lokální k vyjádření místa, sr.

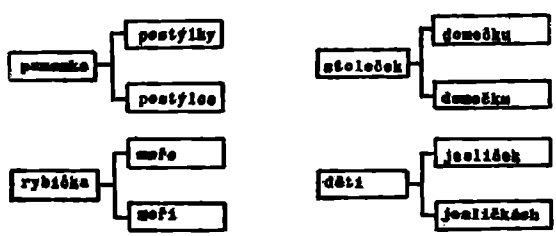

Jak ukazují uvedené příklady, rozdíly v pádových koncovkách existují u substantiv rodu ženského a středního (v plurálu pak u všech rodů); shodné koncovky naopak má vyjádření směru a místa u maskulin (u vzoru tvrdého neživotného). Na této skutečnosti nemění nic ani fakt, že většina dětí používá zprvu tvarů analogických, čímž se rodové rozdíly stírají, sr. dětské tvary *„do jesliček"*, *„do domečků"*, *„do městů"* (proti náležitým *„do jesliček"*, *„do domečků"*, *„do měst"*) — *„v jesličkách"*, *„v domečkách"*, *„v městách"* (proti náležitým *„v jesličkách"*, *„v domečcích"*, *„v městech"*). I při analogickém tvoření je tedy genitiv od lokálu jasně odlišen.

A jistě není bez zajímavosti, že předložky *„do"* (resp. *„z"*) a *„v"* se jako p r v n í objeví právě v kategorii v z o r u m a s k u l i n a t v r d é-

ho neživotného, viz *„do domečku“ – „v domečku“*. U ostatních vzorů trvají i nadále vazby bezpředložkové. Pádová koncovka je zřejmě natolik relevantní, že stačí dítěti k vyjádření požadované situace a předložku, která je v tomto případě redundantní, dítě ignoruje.

K podobným výsledkům došli i M. Mikešová (1967, 289–298), Mikešová a Vlahovičová (1966) i M. Pavlović (1920). Také srbochorvatské dítě zvládá jako první pádové koncovky a po jisté údobí nemá ve své slovní zásobě vůbec předložky, sr. *(u) „kuču“* = do domu, *(u) „kući“* = v domě.

Zcela analogické příklady vývoje předložkových vazeb jako u českého dítěte konstatuje Gvozdev (1949) u dítěte ruského. První vyjádření lokativní vazby je kombinace substantivum + substantivum bez jakékoliv formální změny. Po něm následuje osvojení flektivní koncovky; dítě začíná rozlišovat mezi místem a směrem tím, že staví do protikladu bezpředložkový lokál s dativem a akuzativem. Shoda jde však ještě dále; stejně jako dítě české, také dítě učící se ruštině jako mateřskému jazyku, si jako první osvojuje předložky *„do“*, *„na“* a *„k“*, zatímco ostatní lokativní předložky se objevují až po několikaměsíčním intervalu.

Výsledky dlouholetého výzkumu dětí lotyšských Velty Ruķe Draviņy (1963) skýtají podobný obraz: funkce předložky *„v“*, *„na“* a *„z“* je zprvu vyjádřena jen pádovými koncovkami. Také Velta Ruķe Draviņa tedy konstatuje, že příslušné pádové předložky zvládá lotyšské dítě později a se zjevnými obtížemi, navíc pak je často vynechává i v tom stadiu, kdy je ve své slovní zásobě již má.

Potud připomínky k jazykům flektivním. Překvapuje však, že i anglické děti, jež si osvojují jazyk analytický, vynechávají v počátcích svého gramatického vývoje předložky, přestože nemají k dispozici flexi, která by jejich funkci substituovala. A také anglicky mluvící děti si jako první zpravidla osvojují předložky *„in“* a *„on“* (= *„v“* a *„na“*), tedy předložky místní a teprve po jejich fixaci předložky ostatní, jak ve svých pracích prokazují mj. R. Brown (1970), R. Burling (1959) a D. I. Slobin (1973). Daleko dříve však než zvládnou kterékoliv předložky, znají a běžně používají příslovečná určení označující místo, případně směr, sr. *„to put the shirt* **on**“, *„take your cap* **off**“ atd. Příklady tohoto typu tvoření lokativních vazeb lze nalézt u Braina (1963), Leopolda (1949), Millera a Ervinové (1964).

Podobná pozorování mají pak Leopold a Park (1970) u dětí učících se němčině, viz prioritu příslovečných určení místa *„ab“*, *„an“*, *„auf“*, *„mit“* před odpovídajícími předložkami. Ve slovanských jazycích mají podobná příslovečná určení zpravidla formu předpony, sr. české *„**sun**dej to“*, *„**ode**šel“*, *„**při**šel“*, případně polské *„**od**jechal“*, *„**od**padl“* a jako takové se objevují a ustalují na vyšším stupni mluvního vývoje, zpravidla současně s osvojením předložek. Nicméně i u českých dětí se vyskytnou tu a tam vazby analogické vazbám anglickým, příp. německým,

přestože dospělý používá v podobných situacích zpravidla slovesného tvaru prefigovaného, sr.

„Tatínek odešel" s dětským *„Tatínek šel pryč";*
„Maminka přišla" s dětským *„Maminka je tady";*
„Sundej to" s dětským *„Dej to dolů";*
„Podej mi to" s dětským *„Dej to sem"* atp.

Dítě sleduje zřejmě vyjádření co nejvyššího a nejkonkrétnějšího stupně expresivity a uchyluje se k prostředkům, které jsou jeho jazykovému systému vlastní: nejdůležitější slovo — jako nositele funkce — umístí na konci věty, resp. mluvního taktu, a náležitě je zdůrazní. Předpona mu evidentně k těmto účelům nestačí, jak ukazuje mj. i následující příklad, kdy dítě popisuje průběh rozcvičky v jeslích:

„Roz*pažujeme,* **za***pažujeme,* **u***pažujeme,* **před***pažujeme nebo co já vím, pažíme* **nahoru, dolů, dozadu, dopředu,** *prostě* **všude";** (sr. v této souvislosti i fakt, že dítě si správně memorizuje tvary s náležitými předponami, jejich funkci však evidentně nechápe, viz rozdílný sled prefigovaných tvarů a jejich vyjádření prostřednictvím příslovcí).

Relevantnost konce slova je ovšem patrná i v jiných vazbách než lokativních; prakticky ji lze konstatovat v celém flektivním systému. D. I. Slobin např. (1973, 191) uvádí osvojení akuzativních a dativních pádových koncovek jako velmi ranou akvizici ve flektivních jazycích, konkrétně v ruštině, polštině, srbochorvatštině, lotyštině, finštině, maďarštině a turečtině. Na základě našich výzkumů lze k tomuto výčtu jazyků přičíst i češtinu, navíc pak generalizovat prioritu všech bezpředložkových pádů. V němčině naopak, kde realizace pádu vyžaduje prenominální vazbu, sr. např. *„zu dem Tisch", „auf den Tisch"* se jak dativ, tak akuzativ objevují v řeči německých dětí poměrně pozdě (Cl. a W. Sternovi, 1907).

Podobně pak člen jako slovní druh se vůbec nerealizuje v počátečních vývojových stadiích ani u německy, ani u anglicky mluvících dětí; že to není jen sémantická povaha členu, ale především jeho prenominální postavení v angličtině (stejně jako v němčině), které má za následek jeho pozdější osvojení, vyplývá z faktu, že děti mluvící bulharsky jej používají důsledně hned v počátcích gramatického vývoje (je obecně známo, že bulharština má člen postpozitivní, podrobněji viz I. A. Georgov, 1908, s. 242 nn.).

5.4 UNIVERZALIZACE V DĚTSKÉM JAZYKOVÉM SYSTÉMU

Na příkladech vybraných z řeči českých dětí se pokusíme ukázat způsob tvoření dětských slov, a to v souladu s M. Dokulilem (1962) ze

dvou korelativních a komplementárních aspektů: z hlediska genetického, tj. z hlediska vlastního procesu tvoření slov v jeho sepětí s příčinami, podmínkami a společenskými předpoklady vzniku potřeby slova a jazykovými podmínkami, které splnění této potřeby umožnily[69] a z hlediska funkčně strukturního, tj. z hlediska utvářenosti slov motivované části dětské slovní zásoby a touto utvářeností podmíněné hodnoty a funkce v slovotvorném systému jazyka.

5.4.1 REGULARIZACE A GENERALIZACE

Při pokusu osvětlit jak vlastní procesuální tvoření slov, tak aspekt funkčně strukturní vystupuje především vysoký stupeň gramatikalizace, který se ve větší nebo menší míře uplatňuje u každého dítěte. Ta se projevuje zejména v regularizaci slovotvorných prostředků, kdy dítě používá analogicky sufixy a koncovky produktivních vzorů, zatímco sufixy a koncovky s nízkou produktivitou, podobně jako koncovky nulové ignoruje, dále pak v hromadnosti tvoření, kdy dítě vytváří z předpokladu, že prakticky od každého slova lze vytvořit slovo další a této možnosti pak bohatě využívat jednak k účelům pojmenovávacím, jednak stylistickým. Důsledkem tohoto předpokladu jsou následující aspekty:

5.4.2 RODOVÁ KATEGORIZACE

V období mezi druhým a třetím rokem, kdy slovní zásoba vzrůstá geometrickou řadou, se abundance slov zákonitě projevuje v uplatňování zjednodušených pravidel; u gramatické kategorie rodu se jako typický jeví princip *konsonantické zakončení = maskulinum, a-ové zakončení = femininum, o-ové zakončení = neutrum.*

Primárním činitelem pro určování rodu je, jak plasticky odkrývá analýza dětských slov, koncovka *-a*. Důsledkem toho je

- aplikace této silně produktivní koncovky u všech typů feminin, sr. *„teta“*, *„bota“*, *„knížka“*, *„panenka“* (kde *-a* je náležité); *„kaša“*, *„košila“*, *„růža“* (kde *-a* substituuje náležité *-e*); *„dlaňa“*, *„kosťa“*, *„niťa“*, *„hůla“* (kde *-a* substituuje koncovku nulovou);
- vypouštění koncovky *-a* u maskulin typu „předseda“, sr. dětské tvary jako *„strejd“* (strejda), *„tať“* (táta), *„brách“* (brácha); s tím souvisí pak i odchylné tvary pádů nepřímých, sr. gen. *„brácha“* (bráchy), akuz. *„taťa“* (tátu), instrumentál *„strejdem“* (strejdou);
- apozice konsonantických koncovek jako substituce koncovky *-a* u mas-

[69] Podrobněji k této otázce sr. I. Poldauf, *Tvoření slov*, sb. O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, s. 143.

kulin, sr. *„chlebek“*, *„chlebíček“* (chleba), *„Vendulek“* (Vendula), *„dědek“* (děda), *„Vojtík“* (Vojta).

Z tohoto zorného úhlu pak řeší dítě existenci nulové koncovky u feminin v jazykovém systému dospělých dvěma způsoby:

– připojováním koncovky *-a*, viz shora uvedené příklady jako *„kosťa“*, *„niťa“*, *„dlaňa“*;
– přeřazením těchto typů feminin do kategorie maskulin, viz *„ten sůl“*, *„ten hůl“*, *„ten kost“*, *„ten garáž“* apod.

Že tu nejde o neujasněnost rodovou svědčí zaznamenané doklady jako: *„Kde je dneska ten Beatrix“* (přičemž na dotaz, kdo je ten Beatrix, odpoví dítě bez zaváhání: *„Nová holčička, chodí s náma do jesliček, co neumí mluvit* [tj. česky – jde o francouzskou holčičku –], *učíme ju“*); *„Proč se ta moja nová sestřenka jmenuje jako kluk* (tj. Ingrid); *„To není žádná Jirka, to je chlapeček“* apod.

Vliv koncovky *-a* se projevuje velmi silně v procesu osvojování gramatické shody, viz následující vývoj:

– dítě používá koncovky ženského rodu u slovesného tvaru, bez ohledu na to, jakého rodu je substantivum, sr. doklady *„Honzíček hapala“*, *„Evička hapala“*, *„jablíčko hapala“*;
– dítě používá náležité koncovky mužského, ženského a středního rodu na podkladě svého vlastního gramatického systému, tj. konsonantické zakončení = maskulinum, *a*-ové zakončení = femininum, *o*-ové zakončení = neutrum, sr. *„chlapeček šel“*, *„holčička šla“*, *„děvčátko šlo“*; k odchylkám dochází tam, kde – v systému dospělých – je úzus jiný, sr. dětské doklady jako: *„Táta přišla“*, *„Vojta nespapala“*, *„kost mně píchl“*, *„saň vyplivoval voheň“*;
– dítě zvládne gramatickou shodu v souladu s běžným územ, sr. *„hodnej táta koupil“*, *„saň vyplivovala“*, *„škaredá kost mně píchla“*. (Podrobněji viz § 4.2.22, kde kromě dokladu z řeči českých dětí uvádíme i analogické doklady z řeči dětí ruských).

5.4.3 TVOŘENÍ PRAVIDELNÉHO PLURÁLU

V § 4.2.21 jsme ukázali, že dítě v počátečních stadiích mluvního vývoje má převážně tvary singulárové, výjimečně pak i tvary pluralové, přičemž nejsou přesvědčivé důkazy toho, že by si dítě bylo vědomo funkce plurálové koncovky. Slova prostě přejímá ve formě, která je mu jako mluvní vzor nejčastěji předkládána. Odtud vysvětlení, že na tomto stupni gramatického vývoje má dítě ve své slovní zásobě tvary, které jsou svým způsobem nepravidelné, viz *„pokoje“*, *„košile“*, *„kluci“*, *„očička“*, *„psi“*, *„domy“* atp. S potřebou vyjadřovat individuálnost a plurálnost a oba tyto aspekty navzájem odlišovat si pak dítě vytvoří své vlastní pluralizační pravidlo, tj. *tvar singulárový* + *koncovka -i* = *plurál*, sr.

doklady jako: *„pokoji“*, *„kluky“*, *„očičky“*, *„pesi“*, *„důmy“*, *„kobereci“*, *„holčičky“* atp. Jen namátkou vybrané příklady ukazují, že dítě používá vysoce produktivní koncovku *-i* bez ohledu na rod, rozdíly v životnosti a neživotnosti, tvrdosti a měkkosti. Navíc pak ignoruje změny kmenové souhlásky, resp. samohlásky, podobně jako nerespektuje povinnou elizi samohlásky. I tehdy, začne-li rozlišovat mezi jednotlivými rody a vzory, volí u každého z nich koncovky produktivní, zatímco vzorům méně produktivním a veškerým výjimkám v nich se vyhýbá. Tento způsob nemůže ovšem nepřipomenout tvoření plurálu anglicky mluvícího dítěte, jak to konstatuje mj. Courtney B. Gazden (1973, s. 236), D. I. Slobin (1973, s. 208) a Moshe Anisfeld s G. R. Tuckerem (1973, s. 211),[70] a na něž lze nalézt doklady snad v každé práci, která se gramatickým vývojem v dětské řeči zabývá, sr.

„foot“ — *„foots“* (místo náležitého *„foot“* — *„feet“*), *„man“* — *„mans“* (místo náležitého *„man“* — *„men“*) atp.

5.4.4 PRAVIDELNÉ SKLOŇOVÁNÍ

V raném stadiu mluvního vývoje je při osvojování jednotlivých pádových koncovek charakteristické:

— analogické tvoření podle produktivních vzorů, tj. u maskulin tvrdý životný, u feminin vzor tvrdý (rozdíl v životnosti tu nemá zvláštní označení), u neuter se naopak objevuje vliv vzoru životného měkkého (zřejmě pro své výraznější koncovky);
— důsledné připojování pádové koncovky tam, kde je ve skloňovacím systému spisovného jazyka koncovka nulová;
— v případě možnosti výběru ze dvou tvarů pak přednost tvaru delšímu.

Konkrétně se to projevuje:

— v instrumentálu plurálu, kde dítě používá ve všech případech koncovku *-ama*, sr. *„broukama“*, *„chlapcama“*, *„domečkama“*, *„tetama“*, *„městama“*, *„kuřatama“*, *„mořama“*;
— v lokálu plurálu, kde je univerzální koncovka *-ách*, sr. *„broukách“*, *„chlapcách“*, *„domách“*, *„květináčách“*, *„tetách“*, *„městách“*, *„kuřatách“*, *„mořách“*;
— v genitivu plurálu, kde je důsledně aplikována koncovka rodu mužského i u feminin a neuter (tj. na místě náležité koncovky nulové), sr. *„brouků“*, *„chlapců“*, *„domů“*, *„květináčů“*, *„tetů“*, *„městů“*, *„kuřatů“*;
— v genitivu singuláru se koncovka tvrdého vzoru životného (tj. *-a*) používá pro všechny vzory maskulin a neuter, sr. *„brouka“*,

[70] V uvedené publikaci je možno nalézt bibliografické údaje dalších autorů, kteří se touto otázkou zabývali.

„domečka", *„chlapca"*, *„květináča"*, *„města"* *„kuřata"*, *„moře"*;

- v akuzativu singuláru se uplatňuje koncovka tvrdého vzoru mužského životného ve všech typech maskulin, a to i na místě koncovky nulové, sr. *„brouka"*, *„domečka"*, *„chlapca"*, *„květináča"*;
- v dativu a lokálu maskulin, kde dítě používá zásadně tvary delší, sr. *„broukovi"* (nikoliv *„brouku"*), *„chlapcovi"* (nikoliv *„chlapci"*), *„domečkovi"*, *„květináčovi"* (nikoliv tedy náležité „domečku", „květináči";
- dosti časté, ale nikoliv důsledné, je u dětí analogické tvoření genitivu, dativu, lokálu a instrumentálu neuter podle vzoru *„kuře"*, viz *„srdcete"*, *„srdceti"*, *„srdcetem"* (místo náležitého *„srdce"*, *„srdci"*, *„srdcem"*), *„děckete"*, *„děcketi"*, *„děcketem"* (místo náležitého *„děcka"*, *„děcku"*, *„děckem"*). Výjimečně pak byly zaznamenány tvary *„městěti"* a *„mořete"*, sr. doklady: *„A šli a šli, až přišli k velkýmu městěti"* (tj. *„městu"*); *„Tato rybička je z mořete"* (ve významu mořská ryba).
- Jako ojedinělé lze hodnotit doklady, kdy dítě použije produktivní koncovku maskulina i u substantiv rodu ženského, resp. středního, sr. *„Jdeme k doktorkovi"* (místo k doktorce), *„pohádka o kuřatovi"* (tj. kuřeti), *„tomu zlýmu děckovi nedáme nic"* (místo děcku).
- Zvláštností dětského vyjadřování je nesklonný tvar s koncovkou *-ovo*, užívaný pro všechny tři rody singuláru i plurálu, sr. *„tátovo kabát"*, *„babičkovo knížka"*, *„maminkovo dítě"*, *„kozlátkovo kopýtka"* (podrobněji viz § 4.2.233).

Podobně jako u ostatních gramatických jevů, také v případě skloňování dítě ne vždy respektuje změny v kmenové slabice, což pochopitelně, stejně jako shora uvedené nenáležité koncovky, vede ke vzniku dětských neologismů, sr. akuzativní tvar *„kůňa"* (tj. koně), lokativní tvar *„broukách"* (tj. broucích), případně vokativ *„chlapcu"* (tj. chlapče) a nejednou ignoruje i povinnou elizi vokálů, sr. *„domečeka"*, *„chlapecách"* apod. Tento jev však není zdaleka tak běžný, jako při tvoření plurálu, viz *„králíček"* — *„králíčeki"*. Primárnost nominativu před ostatními pády tu vystupuje jasně do popředí. Dítě jej zvládá jako první a jak singulárový, tak plurálový tvar mu slouží jako základ pro tvoření pádů ostatních. Jeho častá výskytová frekvence pak nepochybně přispívá k osvojení tvaru náležitého. A má-li dítě již zafixován nominativ plurálu jako *„domečky"*, je nasnadě, že z tohoto tvaru vychází při tvoření pádů ostatních.

5.4.5 PRAVIDELNÉ STUPŇOVÁNÍ

Po prvních pokusech vyjádřit vyšší, resp. nižší stupeň kvantity prostřednictvím augmentivizace resp. deminutivizace (viz § 4.4.24) se dítě uchýlí ke stupňovacímu systému, běžnému v řeči dospělých, sr.

„pěknej" — „pěknější" — „nejpěknější"; „pomalej" — „pomalejší" — „nejpomalejší".

K odchylkám proti běžnému úzu pak dochází tam, kde je systém pravidelnosti narušen, sr. dětské

„dobrej" — „dobřejší" — „nejdobřejší"; „zlej" — „zlejší" — „nejzlejší" s náležitým *„dobrý" — „lepší" — „nejlepší", „zlý" — „horší" — „nejhorší".*

Infix *-ej-* uchovává dítě i tehdy, zná-li náležité slovní základy pro stupňování, sr.

„dobrej" — „lepšejší" — „nejlepšejší"; „zlej" — „horšejší" — „nejhoršejší".

Vezmeme-li v úvahu fakt, že tento infix je totožný s koncovkou pozitivu maskulina hovorové varianty spisovného jazyka (sr. *„rychlej", „dlouhej", „malej"*), zjednodušuje se celý dětský stupňovací systém na prostou apozici sufixu *-ší* pro komparativ a apozici téhož sufixu v kombinaci s prepozicí prefixu *nej-* pro superlativ. Navíc pak nejsou respektovány ani změny ve slabice kmenové, které jsou pro spisovný jazyk povinné, sr. dětské

„vysokej" — „vysokejší" — „nejvysokejší"; „dlouhej" — „dlouhejší" „nejdlouhejší" s náležitým *„vysoký" — „vyšší" — „nejvyšší"; „dlouhý" — „delší" — „nejdelší".*

Příklady, které ilustrují dětské substituce nepravidelného stupňování, lze nepochybně nalézt v řeči každého dítěte. Sr. tu alespoň doklad S l o b i n ů v (1973, s. 186), který uvádí z řeči své dcerky v souvislosti s osvojováním pomocných tvarů *„I must have getting weller and weller"* (kde *„weller"* zastupuje nepravidelný komparativ *„better"*).

5.4.6 PRAVIDELNÉ ČASOVÁNÍ

Podobně jako deklinace, také k o n j u g a c e je v prvních fázích gramatického vývoje analogická podle produktivních vzorů, sr.

„plakám", „plakáš", „plaká", „plakáme", „plakáte", „plakají" místo náležitého *„pláči", „pláčeš", „pláče", „pláčeme", „pláčete", „pláčou"*; *„su", „seš", „je", „seme", „sete", „sou"*, místo náležitého *„jsem", „jsi", „je", „jsme", „jste", „jsou"* apod.

Tyto, stejně jako četné další doklady jako *„fonovají"* (telefonují), *„gafovají"* (fotografují), *„utekneme"* (utečeme), *„voda tekne", „vyskočni"* (vyskoč), *„spravni"* (sprav), *„zaplavni si"* (zaplav si) jen znovu potvrzují typické aspekty dětské řeči, tj.

— tendenci k zachovávání kmene a apozici analogické koncovky, pokud možno produktivní;
— tendenci k rušení nulové koncovky a její substituci koncovkou jinou;
— tendenci nediferencovat při aplikaci koncovek slova domácí a slova synchronicky cizí.

A přesto, že angličtina jako jazyk analytický je těžko srovnatelná s češtinou jako jazykem syntetickým co do pravidelnosti časování, přece i na tomto úseku lze najít společné rysy v řeči dětí: je to především tendence vyhýbat se tvarům výjimečným na straně jedné, prosazovat pak pravidelnost a tvary produktivní na straně druhé, sr. časování

„I speak", *„you speak"*, *„he speak"*, *„she speak"*, *„it speak"*, *„we speak"*, *„you speak"*, *„they speak"*, tedy bez koncovky *-s*, která je pro třetí osobu singuláru už na několik málo výjimek povinná. Na druhé straně však lze nalézt i doklady na to, že anglicky mluvící dítě používá koncovku *-s* pro celý singulár, zvýrazňujíc tak rozdíl mezi individuálností a plurálností, sr.

„I speaks", *„you speaks"*, *„he speaks"*, *„she speaks"*, *„it speaks"*, *„we speak"*, *„you speak"*, *„they speak"*.

Nechuť ke tvarům nepravidelným se projevuje zejména u sloves silných, které dítě osvojující si angličtinu v počátcích gramatického vývoje nahrazuje tvarem analogickým ke slovesům slabým, sr.

„I knowed", *„I comed"*, *„I falled"*, *„he speaked"*, *„she waked"*, *„it doed"*, přestože ve svém jazykovém okolí slyší pouze náležité nepravidelné tvary, viz

„I knew", *„I came"*, *„I fell"*, *„he spoke"*, *„she woke up"*, *„it did"*.

Koncovku *-ed* jako charakterizující znak préterita pak použije nezřídka i u slovesa, který sám o sobě již je préteritem, sr.

„I felled", *„I camed"*, *„I spoked"* apod. Podobná hyperkorekce se objevuje u záporu, kdy koncovku minulého času dítě připojuje nejen k pomocnému slovesu, ale i ke slovesu významovému, viz *„I did not spilled"* (= náležité *I did not spill*), sr. Crystal, 1976, s. 46; D. I. Slobin, 1973, s. 208; Courtney B. Cazden, 1973, s. 236; D. I. Slobin, 1966, s. 139.

5.5 BINÁRNOST V DĚTSKÉM JAZYKOVÉM SYSTÉMU

Mnohé doklady vybrané z řeči dítěte svědčí o tom, že při osvojování jazykového systému dítěte vychází z předpokladu existence protikladů, a to jak v lexiku, tak v gramatice. Uvedeme tu alespoň několik dokladů, počínajíc nejranějším údobím mluvního vývoje; spolu se seznamováním okolního světa si dítě uvědomuje a za pomoci dospělých velmi brzy vyjadřuje slovně existující protiklady jako *„je"* — *„není"*, *„máme"* — *„nemáme"*, *„velký"* — *„malý"*, *„hodně"* — *„málo"*, *„všecko"* — *„nic"*, *„tady"* — *„pryč"*, *„sem"* — *„tam"*, *„já"* — *„ty"* atp. S poznáváním jednotlivých slovních druhů pak začíná uplatňovat protiklady typické pro tu kterou kategorii a v souladu se svým požadavkem pravidelnosti a hro-

madnosti v jazykovém systému pak vytváří koreláty i tam, kde v jazyku dospělých neexistují.

5.5.1 SUBSTANTIVUM – DEMINUTIVUM

představuje jeden z nejběžnějších dokladů uplatnění binárnosti v dětském jazykovém systému. Analogicky podle existujících tvarů, viz *„stůl"* – *„stoleček"*, *„lžíce"* – *„lžička"*, *„auto"* – *„autíčko"* pak dítě vytváří deminutivní tvary i u jmen látkových, viz *„mlíčánko"*, *„kakavóčko"*, *„cukříček"*, *„sůlička"*, případně u abstrakt, viz *„blažko"*, *„zimička"*, *„vzdoušánek"*, v neposlední řadě pak i tam, kde dospělý použije v případě potřeby vazbu kvalifikující adjektivum + substantivum, viz *„stěnička"* (= malá stěna), *„světeček"* (malý svět), *„hřišťátko"* (malé hřiště).

Neméně zajímavé jsou pak výsledky tvoření zpětného. Z existujících faktických (nebo domnělých) deminutiv vytváří dítě tvary nezdrobnělé. Některé z nich mají své ekvivalenty v řeči dospělých (byť v různých stylistických rovinách), viz *„chlapeček"* – *„chlapec"*, *„holčička"* – *„holka"*, *„prasátko"* – *„prase"*, jiné se liší způsobem tvoření (kde pravidelnost hraje u dítěte rozhodující roli), viz *„holoubek"* – *„holoub"*, *„knížka"* – *„kniža"*, *„sluníčko"* – *„sluno"*, jiné pak ve slovní zásobě dospělých vůbec neexistují, viz *„klacek"* – *„klac"*, *„brusinka"* – *„brusina"*, *„krmítko"* – *„krmo"* atp. (Podrobněji k této otázce sr. § 4.2.22 a 5.2.1).

5.5.2 SUBSTANTIVUM – AUGMENTATIVUM

I tento protiklad má zřejmě své místo v dětském jazykovém systému, i když zdaleka není využíván s takovou důsledností jako protiklad substantivum – deminutivum. Ukázali jsme v § 3.4 a 4.2.22, že primárním znakem u augmentativ není velikost, ale pejorativnost, navíc jsou pak augmentativa zpravidla tvořena ad hoc, nikoliv hromadně a jen zcela výjimečně se stávají trvalou složkou dětské slovní zásoby. A nabízí se otázka, zda dítě jejich tvořením nesleduje vyjádření jiného protikladu, totiž protiklad

5.5.21 TVAR NEUTRÁLNÍ – TVAR EMOCIONÁLNÍ

Podobně jako v řeči dospělých mají jisté sufixy pejorativní, resp. depriciativní charakter, také v řeči dítěte lze nalézt doklady, které jasně prozrazují znaky pejorativnosti. Jsou to především sufixy, *-ák, -áč*, příp. *-an, -as*. Zatímco v jazyku dospělých jsou slova tvořená prostřednictvím takovýchto sufixů jasně limitována na styl hovorový (sr. *„transistorák"*, *„řidičák"*, *„řupan"* apod.) případně slangový (sr.

„třiďas", *„pruďas"*, *„kraťas"*, *„dlouhán"* apod.) a zpravidla se necítí jejich korelace k tvarům z nichž byla původně odvozena, u dítěte je tento prvek velmi živý, sr. doklady jako:

„Auto jede ..., ten auťák jeden škaredej, pocákal nás"; „Pojď sem pejsku ..., ty pesane škaredej, nevrč na mně"; „Pochovám to kotě ..., ten koťáč vošklivej škrábe" atp.

K zesílení pejorativnosti pak vedle sufixu přistupují i faktory další: změna rodu a inverze, sr. *„auto"* — *„auťák"*, *„kotě"* — *„koťáč"*, *„mamáč škaredej"*, *„miminko řváč"*, *„Ježibaba škaredáč"* atp.

V této souvislosti nelze ovšem nepřipomenout, že vedle znaku pejorativnosti zná dítě a používá v daleko vyšší míře i znaky meliorativní; jsou jím zejména nejrůznější infixy (z nichž nejčastější je infix *-ink-*), prostřednictvím nichž dítě dosahuje požadovaného stupně emocionálnosti, především u substantiv a adjektiv, sr. doklady jako:

„To je moje panenka" — „ty moje panulinenko malunininká"; „malinkej pejsulínek, je takovej krásňoučkej" atp.

Infix *-ink-* je však běžný i u dětských sloves, které jsou zřejmě asociačně spjaty s vlastností *„malý"*, *„něžný"*, viz *„hajinkat"*, *„papinkat"*, *„hačinkat"*, *„pofoukinkat"*, *„hopkinkat"*, *„vyspinkat"*. Vyloučen pak není ani u jiných slovních druhů, sr. adverbia *„hnedlinko"*, *„brzulinko"*, *„tichulinko"* atp.[71]

Funkci silně emocionální má i infix *-ánsk-*, běžný zejména u adjektiv; na rozdíl od augmentativních sufixů nemá tento infix znak pejorativnosti, přesto, že augmentivizaci představuje, sr. protiklady *„velikej" — „velikananánskej"*, *„širokej" — „širokananánskej"*, *„dlouhej" — „dlouhatananánskej"*, *„hroznej" — „hroznatánskej"* atd. (Podrobněji k těmto otázkám sr. § 4.2.22, 4.4.24 a 5.2.2).

5.5.3 TVAR SINGULÁROVÝ – TVAR PLURÁLOVÝ

Další atribut, který dítě připisuje všem substantivům, je schopnost vyjádřit rozdíl mezi individuálností a plurálností. Analogicky podle protikladů *„chlapec" — „chlapci"*, *„holčička" — „holčičky"*, *„očičko" — „očička"* vytváří i u jmen látkových a hromadných, sr.

„cukr" — „cukry", *„voda" — „vody"*, *„snížek" — „snížky"*, *„ovoce" — „ovoci"*, *„bláto" — „bláta"* apod.

a naopak zase singulárové tvary u tzv. plurálií tantum, sr.

„spalničky" — „spalnička", *„kamna" — „kamno"*, *„peníze" — „peníz"*, *„housličky" — „houslička"* atp.,

[71] S mnohými z těchto výrazů je možno se setkat i v emocionální řeči dospělých, zejména pak matky v konverzaci s malým dítětem, Sr. k této otázce zajímavý postřeh J. M. Crawforda (1974, s. 12), že mužové nepoužívají typicky dětských slov.

podobně jako z tvarů vyjadřujících podvojnost, resp. párovost, sr.

„tepláky“ — „teplák“, „punčocháče“ — „punčochář“, „kamašáče“ — „kamašář“, „nůžky“ — „nůžka“, „dveře“ — „dveř“, „játra“ — „játro“ atp.

Srovnání s doklady, které uvádějí pedolingvisté, sledující mluvní vývoj dětí jiných národností ukazuje, že i např. ruské, případně anglické dítě se řídí stejným principem, sr.

„bumagi“, „ljut“ — „ljudi“, „odna sachara“[72]*; „some sugars“, „two sheeps“, „the waters“.*[73]

Snaha o jasnou kategorizaci čísla a vysoký stupeň logiky lze spatřovat i v dětských vazbách ad sensum. K tomu mu zřejmě nestačí jména hromadná ani podvojná, sr. doklady jako:

„Už padají listy“ — na rozdíl od běžného úzu *„Už padá listí“;*

„Proč říká ten pán kolej druhá, když jsou koleje dvě“ jako reakce na hlášení nádražního rozhlasu *„Vlak odjíždí z nástupiště třetího, kolej druhá“* atp.

Plurálových tvarů používá dítě systematicky i v případě, kdy jde o označení druhu, sr. následující doklady:

„V prosinci se střílijou srnci“ (nikoliv tedy běžné *„střílí se srnec, zajíc, bažant* apod.); *„Mám rád ryby“* (nikoliv obvyklé *„mám rád rybu“; „Proč říkáš koš cibule, když cibulí je moc“* (kde zřejmě působí i analogie podle častých vazeb jako *„koš jablek“, „pytel brambor“, „sáček hrušek“* atd.).

V neposlední řadě jsou pak důkazem principu požadavku jasné kategorizace čísla paratakticé vazby jako

„kafíčko a smetánka jsou velký dobrotinky“, „pejsek a kočička šli do světa“ atp. (Podrobněji viz § 4.2.21 a § 4.6.1).

Nicméně i ve vazbách předložkových používá dítě daleko častěji než dospělý způsob *„My s Jiříčkem jsme přišli“* (nikoliv tedy *„Já jsem přišel s Jiříčkem“).* Zřejmě analogicky podle rčení *„Ty a já, my jsme dva“* zahrnuje pod osobní zájmeno *„my“* sebe + osobu, s níž přišel. Sr. v této situaci jev, který J. Lyons nazývá atrakce osoby a čísla, viz anglické *„John and I arrived“* proti ruskému *„My s Ivanom priechali“,* příp. francouzské *„Nous sommes arrivés avec Jean“* (1968, s. 279—280).

5.5.4 TVAR POZITIVNÍ — TVAR NEGATIVNÍ

Princip binárnosti uplatňuje dítě i u vlastnosti pozitivnost — negativnost. Z existujících pozitivních tvarů derivuje — prostřednictvím záporky *ne-* — u nejrůznějších slovních druhů jejich negativní koreláty, sr.

„zima“ — „nezima“, „mráz“ — „nemráz“, „cesta“ — „necesta“; „hodný“ — „nehodný“, „vařený“ — „nevařený“;

„spát" — „nespat", „plakat" — „neplakat", „pít" — „nepít"; „málo" „nemálo", „brzo" — „nebrzo", „chtě" — „nechtě";

Některé z takto tvořených negativních tvarů se vyskytují i v běžné slovní zásobě dospělých (viz *„nespat", „nedávný", „zanedlouho"*), jiné existují v ustálených rčeních jako *„cestou — necestou", „volky — nevolky",*[74] *„bylo — nebylo", „je to k nevíře"* atp. Ekvivalenty jsou i u adjektiv, sr. *„nezdravý", „nemalý", „nevelký"* apod. Zatímco však u dítěte mají tímto způsobem tvořená adjektiva funkci vyjádřit negaci k existujícím výrazům pozitivním, u dospělých jde o funkci jinou: dosáhnout jisté sémantické diferenciace, sr. dětské výroky jako:

„Dneska jsem celej nezdravej, nemůžu do jesliček";

„Stoupni si na špičky a hned budeš nemalej"; „A ten Dlouhej byl napřed nevelkej, ale pak se vytahoval a vytahoval a pak už byl tak velikanánánskej, že viděl, kde je princezna"

s kontextovou situací jako *„nezdravé podnebí", „nemalý význam", „nevelký duchem"* v řeči dospělých.

O tom, že dítě vedle předpokladu existence korelátu uplatňuje i princip pravidelnosti v jazykovém systému svědčí tvary jako *„je" — „neje"* (přesto, že nepochybně zná od nejranějších stadií mluvního vývoje tvar *„není"*) a další neologismy, které vznikají tím, že dítě ve snaze vytvořit kladný tvar z tvaru záporného, odpojí předponu domnělou, případně etymologicky faktickou, která se v současném jazyku již jako záporná předpona necítí, sr. výroky jako:

„Už ho nebij, už není nezbeda, už je zbeda"; „Už jsem šika, umím vázat mašličku"; „Teta řekla, že budeme nedudat a von pořád dutá"; „Nemáme nechávat polívečku a Evička ju furt chává".

5.5.5 TVAR NEDOKONAVÝ — TVAR DOKONAVÝ

V § 4.3.23 jsme uvedli, že většina českých sloves může být měněna pomocí derivačních afixů tak, aby vyjádřila rozdíl v dokonavosti a nedokonavosti.

Po nejranějším období, kdy slovní zásoba dítěte jsou zpravidla pouze slovesa nedokonavá (jde o tzv. slova typicky dětská jako *„hajat", „hačat", „bumbat", „bucat", „papat"* atp.), si dítě možnost modifikace uvědomí a v souladu s principem konec slova je rozhodující jako nositel funkce začne vyjadřovat dokonavost jako příznak děje: analogicky

[72] Doklady jsou přejaty ze studie D. I. Slobina, sr. *„Cognitive Prerequisities in the Development of Grammar"*, publ. v Studies of Child Language Development, Ferguson/Slobin ed., s. 205.

[73] Sr. Courtney B. Gazden, 1973, s. 236.

[74] Tyto příklady nemohou ovšem nepřipomenout skutečnost, že podobný způsob tvoření existuje i v jiných jazycích, sr. anglické *„willy — nilly", „be I willing — be I unwilling"*, latinské *„volens — nolens"* atp.

podle dvojic existujících u dětských sloves, viz *„hajat"* — *„hajnout"*, *„hačat"* — *„hačnout"*, *„bucat"* — *„bucnout"* je vytváří i tam, kde dokonavé koreláty běžné nejsou, viz *„papat"* — *„papnout"*, *„bumbat"* — *„bumbnout"*, v neposlední řadě pak i sloves nikoliv typicky dětských, viz *„zpívat"* — *„zpívnout"*, *„psát"* — *„píšnout"*, *„spinkat"* — *„spinknout"* apod. Tímto způsobem vzniká jeden druh neologismů. Druhý pak nastává v období kdy dítě ovládá funkci předpony a zná více nebo méně dokonale i její strukturu, nerozezná však dosud, kdy jde o předponu faktickou a kdy o předponu domnělou. Oddělením předpony domnělé vznikají neologismy typu *„pívat"* (= zpívat), *„ložit"* (= naložit), *„klidit"* (= uklidit), *„pažit"* (= upažit), *„tykat"* (= vztykat, tj. slovesný infinitiv, vytvořen z povelu *„vztyk"*) atp.[75] A nechybí ani neologismy, jež vděčí za svůj původ kombinaci dvou i tří předpon, sr. *„uvzpažit"*, *„rozvysypat"*, *„přinazvyknout"* atp. Stejně jako u jiných gramatických jevů, také u vyjádření dokonavosti dítě zřejmě sleduje jeden cíl: jasně odlišit tvar nedokonavý od dokonavého, přičemž primárním prostředkem je mu *sufix, případně infix,* na vyšším stupni mluvního vývoje pak prefix.

5.5.6 TVAR NEDOKONAVÝ — TVAR ITERATIVNÍ

Podobně jako nedokonavost, také iterativnost lze chápat jako příznakový rys proti nenásobenosti imperfektiv. Na rozdíl od řeči dospělých, kde iterativnost je poměrně málo často vyjadřována prostředky gramatickými a zpravidla signalizuje emocionálnost promluvy, sr. *„Čítává celé večery"*, *„oplakává ho celé dny"*, *„když jsem já k vám chodívával, pejsek na mně štěkávával"*, dítě dává přednost této formě před vyjádřením lexikálním, popřípadě použije kombinace obou možných způsobů, sr.

„Pejsek zalizovává do boudy"; *„Drak vyplivovává voheň"*;

„To psisko štěková, ještě štěkovává, furt štěkovává, ať už neštěkovává"; *„Budeme se zvážit, zvážíváme se každý pondělí"* atp.

(Podrobněji k této otázce sr. § 4.3.233.)

---

[75] V těchto případech nejde, jak by se mohlo na první pohled zdát, o krácení (sr. příklady jako *„ložit"* vedle *„naložit"*, *„klidit"* vedle *„uklidit"*, *„bouvat"* vedle *„vobouvat"*) ani o zjednodušování konsonantických skupin (sr. příklady jako *„nídat"* vedle *„snídat"*, *„tykat"* vedle *„vztykat"*, *„vykat"* vedle *„zvykat"*). Jakkoliv je čas irelevantní pro osvojování jednotlivých jazykových jevů u toho kterého dítěte, lze, podle našeho názoru, proklamovat za obecně platné, že krácení slov a zjednodušování konsonantických skupin jsou jevy vývojově starší než manipulace s předponami, případně misinterpretace předpon faktických a předpon domnělých. Alternace tvarů prefigovaných a neprefigovaných na stejném stupni gramatického vývoje krom toho svědčí o volném spojení předpony se slovním základem (viz § 3.5).

5.6 SHRNUTÍ

Na dokladech vybraných z řeči sledovaných dětí — a v konfrontaci s doklady ilustrujícími mluvní vývoj dětí jiných národností — jsme se pokusili ukázat počínání dítěte při osvojování lexika a zejména při osvojování gramatického systému. A zdá se, že to, co se obecně uznává pro vývoj fonologického systému, platí i pro jazykové roviny vyšší. I tady lze jasně prokázat vysokou kreativitu dítěte. Výpůjčka z řeči dospělých není prostá kopie; každý tvar potřebuje výběr, a tím se stává tvořivou odchylkou od modelu. Některé gramatické složky dítě vynechá, jiné přehodnotí. Proto gramatický systém (a totéž se týká i lexika) podobně jako systém fonologický přes svou závislost na řeči dospělých obsahuje prvky, které jsou jazykovému systému dospělých cizí. Dítě si totiž vypůjčuje především to, co potřebuje pro svoje vyjadřování a co se hodí do jeho systému. Jde v podstatě o přímočaré dotváření v rámci jazykového systému, bez znalosti platné normy. Tímto naším tvrzením jen dále podtrhujeme výrok Jakobsonův, že dítě tvoří na základě toho, co si vypůjčuje, případně výrok T. Slamy Cazacové, že dítě je sice echo, ale echo selektivní.

A stejně jako při osvojování fonémového repertoáru, také při osvojování gramatických kategorií jednotlivých slovních druhů jsou značné disproporce kvalitativní, kvantitativní i časové. Zatímco děti verbální se slyšenými předlohami experimentují a vytvářejí nejrůznější gramatické i lexikální tvary na základě vlastního jazykového systému, děti méně verbální vystačí s daleko menším počtem tvarů, ty však jsou ve srovnání s gramatickým systémem dospělých „správnější" v tom smyslu, že se od něho příliš neodchylují, neobsahují neologismy, které ovšem na druhé straně činí řeč dětskou vpravdě dětskou.

U všech dětí je však evidentní zákonitost, že komplexní jazykový vývoj jde od bezpříznakového a jednoduchého k příznakovému a diferencovanému. Odtud priorita nesklonných tvarů v období jednoslovných promluv, fixní pořádek slov pak na tom stupni vývoje, kdy dítě začíná používat promluvy víceslovné, ale dosud ignoruje flektivní koncovky.

Nejrůznější modifikace představují první stupeň v osvojování gramatických tvarů. Analýza dětské slovní zásoby přináší četná svědectví o tom, že dítě dávno před tím, než pochopí úlohu změny tvaru jako gramatický zákon, chápe bezpečně fakt, že slova mohou být obměňována za tím účelem, aby bylo dosaženo určité změny v kvalifikaci nebo emocionální reakce na jistý jev. Experimentuje proto s reduplikací slabik, vkládá nejrůznější infixy, přidává sufixy a koncovky a se stejnou pohotovostí je opět vypouští — podobně jako na vyšším stupni mluvního vývoje přidává a vypouští prefixy, faktické i domnělé. A právě způsob, jejž dítě používá při svých prvních derivacích, prozrazuje rozdílnost

v charakteristice dětských slov oproti jejich ekvivalentům v řeči dospělých:

Obecnost je jedna z nich. Spolu s různým stupněm abstrakce a významovou mnohoznačností vystupuje u dítěte jasně do popředí a lze ji právem klasifikovat jako jednu z typických vlastností dětského jazyka. Existuje spousta dokladů toho, že dítě jediným výrazem (interjekcí, substantivem nebo slovesem) vyjádří jak obecný pojem, tak i pojmový odraz jednotlivého subjektu, objektu i činnosti, resp. děje. Vágní obsah dětských slov je, podle našeho názoru, jedním ze závažných ukazatelů toho, že si dítě neosvojuje pojem v celém jeho bohatství najednou, ale naopak, že osvojení pojmu představuje dlouhodobý proces, v němž se zpočátku dostávají do obsahu pojmu nejednou znaky náhodné a souvislosti značně zjednodušené. Významová mnohoznačnost pak umožní dítěti použít stejné výrazy v různých situacích, kde dospělý nutně sahá k diferenciaci.

Vysoká adaptabilita dětských pojmenování je neméně závažným rysem, který ovlivňuje jazykový vývoj dítěte. Způsob jejich používání ukazuje, že např. substantivum je zprvu neutrální vůči rozměru (je dokreslen teprve deminutivizací resp. augmentativizací), že dětské sloveso je neutrální vůči pozitivnosti a negativnosti (viz doklady jako *„bumbat ano — papat ne“*), vůči objektivnosti a subjektivnosti (viz doklady jako *„napapáme miminko“*, *„budu létat draka“*), dětské adjektivum pak neutrální vůči absolutnosti a relativnosti (viz doklady jako *„zlá pohádka“*, *„hustej sníh“*). Rys kategoriální volnosti a splývavosti hranic mezi jednotlivými gramatickými kategoriemi vystupuje v dětské řeči jasně do popředí, i když ne každé dítě využívá této skutečnosti stejně důsledně. Vysoká adaptabilita dětských slov se projevuje i v dětské pohotovosti v připojování a odtrhování nejrůznějších sufixů a prefixů i vsouvání nejrůznějších infixů. S tím souvisí i možnost nejrůznějších derivací, mnohdy od slovních základů, které k tomuto účelu v řeči dospělých využívány nejsou, v neposlední řadě pak i křížení dvou výrazů, které kontaminují společné vlastnosti.

Univerzalizace pravidelných tvarů je jedním ze základních principů, jimiž se dítě řídí při osvojování gramatického systému: požadavek jasné rodové kategorizace, pravidelná deklinace u substantiv a adjektiv, pravidelná konjugace u sloves a pravidelné stupňování u adjektiv jsou přesvědčivým důsledkem tohoto aspektu.

Vysoký stupeň gramatikalizace, který se uplatňuje ve větší nebo menší míře u každého dítěte, je dalším relevantním principem; projevuje se především v regularizaci slovotvorných prostředků (kdy dítě používá analogicky sufixy i koncovky vysoce produktivních tvarů, zatímco sufixy a koncovky s nízkou produktivitou, stejně jako koncovky málo výrazné a nulové ignoruje), dále pak v hromadnosti tvoření, kdy dítě uplatňuje svůj předpoklad, že prakticky od každého slova lze odvodit

slovo další a této možnosti pak využít jednak k účelům pojmenovávacím, jednak stylistickým.

Předpoklad symetrie v jazykovém systému pak vede dítě k tomu, že vytváří binární opozice lexikálních i gramatických tvarů i tam, kde tyto v jazykovém systému dospělých chybí. Konkrétně jde o tvoření neexistujících deminutiv případně augmentativ, singulárových tvarů u plurálií tantum a naopak plurálu u jmen látkových, negativních tvarů u tvarů pozitivních, nedokonavých, dokonavých i iterativních tvarů u všech typů sloves.

U všech ohebných slovních druhů pak platí zásada, že prvními nositeli gramatických změn jsou sufixy, resp. koncovky, a že velmi důležitou roli hrají i infixy. Funkci předpony si dítě osvojuje zpravidla jako poslední z afixů.